

„KAŻDA HISTORIA ZACZYNA SIĘ OD MITU”.
PROZA MILADY SOUČKOVEJ W KONTEKŚCIE TEORII
NOWEGO MITU VÁCLAVA NAVRÁTILA

‘Every Story Starts with a Myth’: Milada Součková’s Prose
in the Context of Václav Navrátil’s New Myth Theory

KAMILA WOŹNIAK
Uniwersytet Wrocławski, Polska
E-mail: kamila.wozniak@uwr.edu.pl
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2756-4351>

Abstract

This article refers to the theory of the new myth described by the Czech philosopher Václav Navrátil. It addresses issues of its reflection in the works of the representative of the Czech literary avant-garde Milada Součková. The new mythology, as seen by Navrátil, was a reaction to the crisis of the 1930s and 1940s. The philosopher repeatedly stressed the idea that the new times required the creation of a new mythology understood in the context of the myth of everyday life. According to Navrátil, modern myth is born out of everyday, ordinary events. Pursuing this theory, Navrátil linked this concept to the notion of an archaeology of memories and the recording of the infinitesimally small moments of one’s own existence that make up a private mythology. The philosopher introduced the concept of static time being a type of duration. In turn, static time and the archaeology of memories are linked by nostalgia. These reflections coincide with the texts of Součková, whose works contain records of private memories superimposed on collective memory.

Keywords: Václav Navrátil, Milada Součková, new mythology, time, the archeology of memories, nostalgia, memory

Streszczenie

Niniejszy artykuł odnosi się do teorii nowego mitu opisanego przez czeskiego filozofa Václava Navrátila. Porusza kwestie jego odzwierciedlenia w twórczości przedstawicielki czeskiej awangardy literackiej Milady Součkovéj. Nowa mitologia w ujęciu Navrátila była reakcją na kryzys lat trzydziestych i czterdziestych XX w. Filozof wielokrotnie podkreślał, że nowe czasy

wymagają stworzenia nowej mitologii rozumianej w kontekście mitu dnia powszedniego. Według Navrátila współczesny mit rodzi się z codziennych, zwykłych wydarzeń. Navrátil połączył to z archeologią wspomnień i zapisywaniem nieskończenie małych chwil własnej egzystencji, które składają się na prywatną mitologię. Filozof wprowadził pojęcie czasu statycznego będącego rodzajem trwania. Czas statyczny i archeologię wspomnień łączy zaś nostalgia. Refleksje te są zbieżne z tekstami Součkovéj, które zawierają zapisy prywatnych wspomnień nakładających się na pamięć kolektywną.

Słowa kluczowe: Václav Navrátil, Milada Součková, nowa mitologia, czas, archeologia wspomnień, nostalgia, pamięć

Wszędzie, gdzie cośkolwiek żyje,
jest gdzieś księga otwarta, w której zapisuje się czas.
H. Bergson, *Ewolucja twórcza*

Zakończenie I wojny światowej nie tylko zmieniło oblicze ówczesnego świata, ale wpłynęło na późniejsze pogłębiające się poczucie kryzysu wartości „starej” Europy. Pomimo początkowego entuzjazmu i optymizmu, cechującego lata dwudzieste, liczni filozofowie (np. Karl Jaspers, Edmund Husserl, Miguel de Unamuno czy José Ortega y Gasset) zaczęli zwracać uwagę na narastającą frustrację, rozczarowanie i pewnego rodzaju stagnację społeczną i umysłową, które, mimo rozwoju techniki, nauki i cywilizacji, stały się wyrazem duchowego chaosu opanowującego kontynent. Radość z zakończenia wojny coraz intensywniej przechodziła w nastroje bardziej pesymistyczne. Powszechny kryzys diagnozowano jako załamanie wiedzy, kultury, społeczeństwa i ludzkości w ogóle. Już sam tytuł wykładu, który Edmund Husserl wygłosił w Pradze i w Wiedniu w listopadzie 1935 r., brzmiał dość jednoznacznie: *Kryzys nauki jako wyraz radykalnego kryzysu życia społeczeństwa europejskiego*¹, i zważywszy na rok, mógł stanowić celne rozpoznanie tego, co miało wkrótce nadejść. O kryzysie wartości okresu międzywojennego wypowiadał się również czeski filozof Václav Navrátil, którego teksty oscylują między filozofią, literaturą a teorią sztuki.

W niniejszym artykule zaprezentowana zostanie koncepcja nowej mitologii opisaną przez Václava Navrátila w odniesieniu do tekstów prozatorskich czeskiej pisarki awangardowej – Milady Součkovéj. Celem jest tu przede wszystkim ukazanie pewnych cech wspólnych teorii filozoficznej i jej literackiej reprezentacji.

¹ J. Vojvodík, *Ve stínu „krize evropského lidstva”*. *Symptomy, diagnózy, terapie a katastrofy 1924–1934*, w: *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1924–1934*, ed. V. Papoušek et al., Praha 2014, s. 41–42. Wszystkie tłumaczenia z języka czeskiego, jeżeli nie wskazano inaczej – Kamila Woźniak.

Václav Navrátil i jego diagnoza kryzysu

Václav Navrátil (1904–1961) zaliczany był (m.in. przez Jana Patočkę, Františka Götza, Jindřicha Chalupецkiego czy Jiřinę Popelovą²) do filozofów metafizyków, ale i do egzystencjalistów. W esejach, które od początku lat trzydziestych publikował w czasopiśmie „Kvart”, poruszał problematykę nowego mitu powiązanego z kryzysem wartości we współczesnym mu świecie. To właśnie tam ukazała się większa część jego studiów i esejów. „Kvart” wychodził w latach 1930–1937 i 1945–1949³, a głównym punktem zainteresowania autorów w nim publikujących była rewizja poglądów awangardy lat dwudziestych. W tekstach drukowanych na łamach pisma przeważały jednak tematy oddające ówczesne nastroje, a więc wątki oscylujące wokół zagadnień twórczości artystycznej „nowych czasów”, kryzysu, związków między filozofią a sztuką oraz koncepcjami nowego mitu. Publikowali tu artyści, teoretycy sztuki i literatury, filozofowie. Navrátil najintensywniej współpracował z „Kvartem” do lat wojennych, w okresie powojennym nie podejmował już zbyt często tak charakterystycznej dla niego tematyki mitu. Poza studiami opublikowanymi we wspomnianym czasopiśmie filozof wydał też cztery książki: *Umění a filosofie* (Sztuka i filozofia, 1935), *Myšlení obecné a myšlení dialektické* (Myślenie ogólne i myślenie dialektyczne, 1937), *O sociálním myšlení* (O myśleniu społecznym, 1939) i najważniejszą – *O smutku, lásce a jiných věcech* (O smutku, miłości i innych sprawach, 1940). Widać w nich inspiracje zaczerpnięte z dzieł m.in. Henriego Bergsona (koncepcja *durée*), Karla Jaspersa (pojęcie mitu) czy Heinricha Rickerta (pojęcie heterotezy). Vladimír Papoušek, czeski historyk literatury, wskazuje, że Navrátil reprezentuje typ myśliciela pragnącego odnaleźć nowe horyzonty poznania, myśliciela, który zdaje sobie sprawę z pewnych nieprawidłowości w nowoczesnym koncepcie rzeczywistości i widzi potrzebę wprowadzenia doń istotnych zmian, zostaje jednak uwięziony w retoryce przedwojennej awangardy⁴. W ostatniej ze wspomnianych książek Navrátil rozwinął i szczegółowo wyjaśnił swoją koncepcję nowej mitologii, która narodzić się miała przede wszystkim ze wspomnianego wcześniej poczucia kryzysu.

Jak pisze Karel Srp, Navrátil upatrywał przyczyn tej zapaści przede wszystkim w rzeczywistości politycznej i społecznej lat trzydziestych XX w. W I Republice Czechosłowackiej skomplikowane stosunki społeczne, pogłębione regresem gospodarczym, wywołały definitywny koniec optymistycznych nastrojów i upadek

² Cf. V. Navrátil, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 493–572.

³ K. Nábělek, *Václav Navrátil a sborník Kvart*, w: V. Navrátil, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 544.

⁴ V. Papoušek, *Drolící se monolity, zakřivené horizonty a hledání nového slovníku: Pochybnosti o moderně od čtyřicátých let dvacátého století*, w: *Pokušení neviditelného. Myšlení moderny*, ed. idem et al., Praha 2019, s. 391.

ideałów nowo powstałego państwa. Pojawiły się uczucia depresji i rozgoryczenia⁵. W eseju *Idea pospolitosti* (Idea pospolitości) Navrátil stwierdza, że społeczeństwo czeskie przyzwyczajone było do wielkich nadziei i wzniosłych idei, które jednak nie znalazły pokrycia w rzeczywistości. Ludzie żyli w „delirium doby” odsłaniającej przed nimi tylko skrawki prawdy. Czas ochłodził entuzjazm, nastąpił kryzys we wszystkich dziedzinach działalności człowieka⁶. Oznaki kryzysu można było, według niego, upatrywać w gospodarce (rosnące bezrobocie), w nauce (utrata wiary w naukę i wiedzę), w wierze (rzeczywistość zaprzeczająca koncepcjom wiary), w sztuce (stagnacja), w demokracji (pod hasłami demokracji ukrywała się dyktatura osób i grup, rządzących niezgodnie z interesami społecznymi)⁷. Navrátil zauważył też, że stare mity dotyczące państwa i narodu straciły rację bytu, nowe natomiast nie zostały jeszcze stworzone. Kryzys objawiający się pod postacią nowoczesnej dekadencji oddziała zatem na nowe mity, które teraz wypływać będą ze skrajnego sceptycyzmu⁸. Na tej właśnie podstawie filozof konstruuje całą koncepcję nowej mitologii.

Nowa mitologia

Karen Armstrong w książce *Krótką historia mitu*, w której opisuje m.in. pewien specyficzny, pierwotny stan kryzysu leżący u podstaw tworzenia mitologii, zauważa, że mit „to gra, która przeobraża nasz potrzaskany, tragiczny świat i pomaga nam dostrzec nowe możliwości [...]”⁹. Potrzebę dostrzeżenia nowych perspektyw widzą teoretycy, filozofowie i artyści na przełomie lat trzydziestych i czterdziestych XX w. W sztuce, literaturze i filozofii pojawia się kilka tendencji dążących do reinterpretacji awangardowych prądów pierwszych dwóch dekad. Twórcy kładą nacisk na nowe spojrzenie na rzeczywistość, a w związku z tym i na nową koncepcję mitu, rozumianego teraz w kontekście mitu dnia powszedniego. Stare utopie zastępuje nowa mitologia. Nowe tendencje pojawiają się nie tylko w kręgu autorów czasopisma „Kvart”, są widoczne już wcześniej, chociażby w koncepcjach francuskich surrealistów. Louis Aragon już w roku 1926 opowiada się za potrzebą stworzenia nowej mitologii w swoim *Wieśniaku paryskim*. Według niego ma ona słać miejską cywilizację i projektować przemysłowych bogów współczesności¹⁰. Rodzi się nowa religia miasta, a współczesny mit to świat ulic, pasaży, wystaw sklepowych i przechodniów¹¹.

⁵ K. Srp, *Mýtus u Václava Navrátila*, w: V. Navrátil, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 527.

⁶ V. Navrátil, *Idea pospolitosti*, w: idem, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 20.

⁷ Idem, *O krizi krizeologie*, w: idem, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 25–26.

⁸ Idem, *Rozbití osobnosti a poezie*, w: idem, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 12.

⁹ K. Armstrong, *Krótką historia mitu*, tłum. I. Kania, Warszawa 2021, s. 15.

¹⁰ M. Langerová, *Obraz a skutečnost, w: Pokušení neviditelného...*, s. 352.

¹¹ Ibidem.

Głównym tematem tekstów w czeskim czasopiśmie „Kvart” również staje się problematyka kryzysu, który przewyciężyć może m.in. stworzenie nowoczesnej mitologii i adekwatnego typu bohatera mitologicznego¹². W 1940 r. czeski krytyk literacki Jindřich Chalupecký wydaje tekst zatytułowany *Svět, v němž žijeme* (*Świat, w którym żyjemy*), gdzie pisze o potrzebie wprowadzenia zmian¹³ oraz, podobnie jak Aragon, konstatuje, że to miasto „rodzi” nową symbolikę życia, nowy mit.

Václav Navrátil swoje rozumienie nowej mitologii przedstawiał w esejach na łamach „Kvartu” w ciągu całych lat trzydziestych XX w., jednak najpełniejszą jej wykładnię zobrazował w zbiorze *O smutku, lásce a jiných věcech*. Według Navrátila współczesny mit rodzi się z codziennych, zwykłych wydarzeń, kreowany jest ciągle i przechodzi od form o charakterze personalnym do tych o znaczeniu kolektywnym. „Mit to historia, która ma swoje zastosowanie, i prawo, które się dzieje”¹⁴ – definiuje zjawisko filozof i zaznacza, że każda historia zaczyna się właśnie od mitu.

Potrzeba stworzenia nowej mitologii wymusza konieczność powołania do życia odpowiedniego typu bohatera mitycznego. Klasyczny typ bohatera, według Navrátila oparty na indywidualizmie, dekoratywności, religijności i kierowaniu się fatum, nie spełnia już swoich funkcji. Autor *O smutku...* zauważa, iż należy szczegółowo zbadać, czym cechuje się współczesny bohater, i zgodnie z tym stworzyć jego nową typologię¹⁵. Współczesny bohater mitologiczny jest zatem pracownikiem fabryki, przechodniem, mieszkańcem metropolii i wsi, kimś, kto tworzy zwykle historie życia.

Wykreowanie nowoczesnego typu bohatera doprowadziło Navrátila do kolejnego punktu łączącego się z koncepcją nowej mitologii, mianowicie do sformułowania pojęcia archeologii wspomnień: dostrzegania i opisywania nieskończone małych chwil własnej egzystencji. Archeologia wspomnień oparta jest nie na chronologii pamięci, ale na jej punktach: miejscach, ludziach i wydarzeniach. Składają się na nią również przedmioty i historie z nimi związane. W esej *Kritika horizontů* (Krytyka horyzontów) Navrátil szczegółowo opisuje, czym jest dla niego prywatna archeologia wspomnień i jak ją rozumie:

Kamienie, koło których przechodzicie, a które zdają się znaczące. Ulice, których się boicie. Stare listy zatrzymane na pamiętkę na strychu. Stare szczyty domów. Zapomniane książki. Napisy na nagrobkach i krzyże [...]. Przedmioty, które widzimy wokół siebie, nie są tylko

¹² J. Vojvodík, *Stavba a báseň*, w: *Heslář české avantgardy. Estetické koncepty a proměny uměleckých postupů v letech 1908–1958*, ed. idem, J. Wiendl, Praha 2011, s. 361–362.

¹³ J. Chalupecký, *Świat, w którym żyjemy*, tłum. H. Marciniak, w: *Gluchy brudnopis. Antologia manifestów awangard Europy Środkowej*, red. J. Kornhauser, K. Siewior, Kraków 2014, s. 173.

¹⁴ V. Navrátil, *O smutku, lásce a jiných věcech*, w: idem, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 285.

¹⁵ Ibidem, s. 174.

przedmiotami określonymi przez wymiary geometryczne. Są to konkretne wydarzenia, konkretne historie. Przedmiot nie jest zatem jedynie przedmiotem, ale jest również historią [...]. Wszystkie wydarzenia, które kiedyś miały miejsce, są *gdzieś* ułożone. Są ułożone w czasie. Przestrzeń, w której potrafimy czytać, jawi nam się jako czas¹⁶.

Ten ostatni Navrátil pojmuje jako trwanie, w którym istotne są dwa momenty: statyczny i dynamiczny. Filozof skupia się na czasie statycznym (Bergsonowskim *durée*), rodzaju ciągłego trwania, w którym dochodzi do utożsamienia doznania (percepcji) i wspomnienia¹⁷.

Archeologia wspomnień w połączeniu z koncepcją czasu statycznego ma za zadanie wydobywać z pamięci indywidualne przeżycia i aktywizować je w teraźniejszości. Tym, co łączy powyższe zjawiska, jest nostalgia. W zamyśle Navrátila to moment, w którym czas jest odczuwalny jednocześnie tu i teraz oraz gdzie indziej i kiedy indziej. Nostalgia nie dotyczy niczego konkretnego, sączy się, wypływa z upojenia przeżyta, nieskończenie małą chwilą. Przejawia się w nieokreślonych żalach, we wspomnieniach przeszłości i w myśleniu o przyszłości¹⁸. Jest to pewien rodzaj sentymentalnego wspomnienia i melancholii. Jej dwa źródła to poczucie nieobecności konkretnego przedmiotu wywołujące tęsknotę oraz przecucie niepowtarzalności chwili i związany z tym bliżej nieopisany żal przemijania¹⁹. W ujęciu Navrátila blisko jej do afektywnego wymiaru doświadczania rzeczywistości, w którym ważna jest percepcja zmysłowa²⁰. Przecucie niepowtarzalności chwili oraz braku intensyfikują w podmiocie stany odczuwalne jako wewnętrzne wibracje, ściśnięcia i rozszerzania. Owe niesprecyzowane stany określające relacje podmiotu z przestrzenią, czasem i rzeczami rodzą potem subtelne doznania i emocje zamknięte przez czeskiego filozofa właśnie w pojęciu nostalgii i osobistej archeologii.

Václav Navrátil widział w nowej mitologii szansę na dowartościowanie powszedniości. Opisywał doświadczenie wyrwania się z czasoprzestrzeni dzięki nostalgii i prywatnej archeologii wspomnień przy jednoczesnym istnieniu w ciągłości czasowej. Jego rozumienie bycia-w-świecie było spójne z tym, co Gilles Deleuze określał jako „stawanie się wraz ze światem, stawanie się poprzez kontemplowanie go”²¹.

¹⁶ Idem, *Kritika horizontů*, w: idem, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 112–113.

¹⁷ K. Srp, *Pointy povědecké doby*, w: V. Navrátil, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 585.

¹⁸ V. Navrátil, *Umění a filosofie*, w: idem, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 58.

¹⁹ K. Srp, *Černý bod*, w: *Černá slunce. Odráčená strana modernity*, ed. L. Bydžovská et al., Ostrava 2012, s. 24–25.

²⁰ E. M. Wąsik, *Dyskursywne stawanie się ludzkiej jaźni w relacjach afektywnych*, w: *Wybrane zagadnienia lingwistyki tekstu, analizy dyskursu i komunikacji międzykulturowej – in memoriam Profesor Anny Duszak (1950–2015)*, red. U. Okulska et al., Warszawa 2018, s. 413.

²¹ G. Deleuze, F. Guattari, *Percept, afekt i pojęcie*, w: eidem, *Co to jest filozofia?*, tłum. P. Pieniążek, Gdańsk 2000, s. 187.

Milada Součková

Milada Součková (1899–1983) debiutowała w wieku trzydziestu pięciu lat prozą eksperymentalną *První písmena* (Pierwsze litery), wydaną w 1934 r. Mimo iż jej pierwsze teksty przyjęte zostały przez ówczesną krytykę raczej pozytywnie, to późniejsze utwory czekać musiały na ponowne odkrycie ponad czterdzieści lat. Po roku 1948, kiedy to pisarka zdecydowała o pozostaniu na stałe w Stanach Zjednoczonych (emigracja polityczna), jej nazwisko wymazano z historii literatury czeskiej, do której ponownie wkroczyła dopiero w latach dziewięćdziesiątych XX w.²²

Poetykę tekstów Součkovéj cechuje nowy wariant tego, co oznaczane jest jako sztuka awangardowa²³. Charakterystyczne jest tu skojarzeniowo-tematyczne odtwarzanie przeszłości, z jednej strony realizowane jako forma dokumentu osobistego, z drugiej zaś – jako „osobista fikcja pamięci”²⁴. Pewne refleksje w twórczości pisarki dotyczące pojęcia nostalgii, konstrukcji czasu czy przechodzenia od pamięci subiektywnej do kolektywnej są tożsame z przemyśleniami Václava Navrátila²⁵.

Neznámý člověk – bohater nowego mitu

Powiązania z jego koncepcjami widać najlepiej w zbiorze opowiadań *Neznámý člověk* (Nieznany człowiek), który, choć wydany w 1962 r., napisany został przez Součkovą dużo wcześniej – już w roku 1943²⁶. Zbiór ten składa się z jedenastu opowiadań, których tytuły, poza jednym, odnoszą się do konkretnych wydarzeń historycznych. Wydarzenia te, takie jak wybuch pierwszej wojny światowej czy przyjazd prezydenta Tomasza G. Masaryka²⁷ do Pragi, konfrontowane są z prywatnymi historiami zwykłych ludzi. Mikrozdarczenia i mikro-observacje stają się początkiem symbiozy wielkich i małych narracji²⁸. Już sam tytuł całego zbioru łączy się z tym, o czym pisze Navrátil w eseju *Sekularizace hrdinství* (Sekularyzacja bohaterstwa). Filozof stwierdza tu, że nowoczesny bohater mitologiczny powinien przyjąć wszystkie obowiązki, które nałożył na niego los. Součková w pewnym sensie nawiązuje do tej koncepcji, wspominając

²² J. Matonoha, *Psaní vně logocentrismu (diskurz, gender, text)*, Praha 2009, s. 176.

²³ V. Papoušek, *Gravitace avantgard. Imaginace a řeč avantgard v českých literárních textech první poloviny dvacátého století*, Praha 2007, s. 121.

²⁴ P. Potasińska, „Jak pisarze pamiętają?” – teorie badań nad pamięcią a praktyka literacka, w: *Świadczenia pamięci. W kręgu źródeł i dyskursów (od XIX wieku do dzisiaj)*, red. E. Dąbrowicz et al., Białystok 2017, s. 33.

²⁵ V. Papoušek, *Gravitace avantgard...*, s. 121.

²⁶ *Ediční poznámka*, w: M. Součková, *Neznámý člověk*, Praha 1995, s. 149.

²⁷ Tomasz G. Masaryk – pierwszy prezydent Czechosłowacji w latach 1918–1935.

²⁸ I. Iwasiów, *O narracji szczylinowo-błonowej. Lekcje pisania na podstawie Jolanty Brach-Czajny*, „Czas Kultury” 2022, nr 1, s. 10, 13.

konkretne postaci historyczne, jednak na pierwszym planie umieszczając przede wszystkim zwykłych ludzi, opisując rutynę ich życia i codzienność, w którą (jakby *en passant*) wkraczają wielkie dzieje.

Prywatna mitologia

W opowiadaniu *Rok šestašedesátý* (Rok sześćdziesiąty szósty) narrator wspomina ojca, w opowieść o nim wplatając fakty historyczne związane z bitwą pod Hradcem Králové²⁹. Narracja ogniskuje się przede wszystkim na pamięci indywidualnej, nawiązując tylko do pamięci kolektywnej wzmocniającej i potwierdzającej tę pierwszą. Opisane wydarzenia historyczne tworzą jedynie tło do budowania wielkiej opowieści o ojcu i świecie dzieciństwa. Postać ojca staje się centralnym punktem, wokół którego powstaje prywatna, rodzinna mitologia. Przeszłość rozwarstwia się w niej i meandruje – narrator odnosi się do młodości ojca, do jego wieku dojrzałego, do wspomnień o własnym dzieciństwie, mieszając fakty z prywatnego życia z faktami historycznymi. W tym wypadku nie jest istotna chronologia zdarzeń, a raczej samo snucie opowieści opartej na Navrátilowskiej indywidualnej archeologii wspomnień. Archiwizowanie obrazów przeszłości staje się tu ważniejsze od wydarzeń wielkiej historii. W tym mitycznym rytuale wspomnienia i opowiadania istotną rolę odgrywają nośniki pamięci: język, pomniki, ludzie, rytuały rodzinne. W omawianym opowiadaniu narrator podkreśla kult miejsc związanych z dzieciństwem swoim i ojca. Pamięć zostaje wpisana w krajobraz, przestrzeń, aktywuje percepcję i „afektuje podmiot”³⁰. Owa podkreślana niejednokrotnie gloryfikacja przestrzeni związanej z przeszłością i dzieciństwem nosi w sobie silny pierwiastek emocjonalny, często przechodząc w nostalgiczne opisy świata, który przeminął. Nostalgia w tekstach Součkovéj wypływa (tak, jak to opisuje Navrátil) z aktualnie przeżywanej chwili, z nieskończone małych momentów egzystencji budujących świat wspomnień narratora. Navrátil także pisze o kulcie miejsc, tworzącym prywatną mitologię, stwierdzając: „Každý z nas ma tajné miesta, v ktorých znajduje się náš totem [...]. Konkretne miesta są dziwnym zwierciadłem tragedii smutku i tragedii szczęścia [...].”³¹. Součková w swoich tekstach przywołuje zaś obrazy przeszłości o nostalgicznej proveniencji, odmalowując pewne doznania zmysłowe wyrwane z czasu i z przestrzeni, a jednocześnie osadzone w tu i teraz narratora. Ulotne wrażenia stają się „splotem impulsów, wytrącających ze zwykłego biegu życia

²⁹ Bitwa pod Hradcem Králové (w polskiej historii nazywana bitwą pod Sadową, 3 lipca 1866 r.) – największe starcie militarne na ziemiach czeskich, podczas którego armia pruska pokonała wojska austriackie.

³⁰ K. Koprowska, *Historia mówiona a afektywny krajobraz pamięci*, w: *Kultura afektu – afekt w kulturze. Humanistyka po zwrocie afektywnym*, red. R. Nycz et al., Warszawa 2015, s. 109.

³¹ V. Navrátil, *Mýty*, w: idem, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 298.

i działających niczym siła napędowa [...]”³². Subiektywne przeżywanie przeszłości rodzinnej nakłada się na pamięć o wydarzeniach historycznych, jednak te, konfrontowane z wydarzeniami dnia powszedniego, tracą na ważności i doniosłości, stając się jedynie cieniem wielkiego świata.

Nostalgia

Nostalgia dotyczy nie tylko wydarzeń, ale również rzeczy i historii z nimi związanych. W omawianym tomie opowiadań przedmioty odgrywają istotną rolę w procesach przypominania i odtwarzania minionej rzeczywistości. Rzeczy konfrontują przeszłość z teraźniejszością, są łącznikami między tym, co powszechne, a tym, co prywatne, ważne tylko dla członków rodziny. W tekście *Rusko-japońska válka 1904–1905* (Wojna rosyjsko-japońska 1904–1905) semioforem staje się tort urodzinowy przedstawiający okręt wojenny. Przywołane w tytule wydarzenia są wspomniane tylko przy okazji omawiania mającego odbyć się przyjęcia. Tort jest osią tematyczną opowiadania, wywołuje w pamięci z jednej strony wspomnienie rodzinnych ceremonii upamiętniania, z drugiej zaś – wojnę rosyjsko-japońską. Chwila historyczna konfrontowana jest z chwilą prywatną, intymną. Pisarka często wykorzystuje metodę hiperanalizy przestrzeni, form i znaczenia przedmiotów, słów i ich relacji. Celem tej strategii narracyjnej jest podkreślenie tego, co czeski filozof nazywał czasem statycznym. Opowieści i historie rodzinne „lepią się” do przedmiotów i przekraczając przeszłość, łączą się z teraźniejszością narratora. Doskonale widać to w eseju Součkovéj *Hlava umělce* (Głowa artysty) oraz w zbiorze krótkich próz *Vlastní životopis Josefíny Rykové* (Autobiografia Josefíny Rykovéj). W tekstach prozatorskich uwaga autorki skupia się często na przeżyciach wewnętrznych podmiotu wypowiedzi konfrontującego wydarzenia z obiektami.

Mikrohistorie

Cały przywołany wcześniej zbiór opowiadań przeniknięty jest Navrátilovskim „upojeniem nieskończenie małymi chwilami”³³. Součková kładzie nacisk na przywoływanie obrazów pamięci związanych z życiem codziennym ludzi, którzy nie wywarli istotnego wpływu na historię i politykę, kreując w ten sposób, tak, jak tego chciał Navrátil, nowy typ bohatera mitycznego. W tym kontekście przydatne wydaje się również odniesienie do pojęcia mikrohistorii, o których pisała Ewa Domańska³⁴. Takie właśnie mikrohistorie podkreśla czeska pisarka, kontekstualizując problematykę pamięci na podstawie mitologii dnia powszedniego. Mitologia ta składa się ze zlepeków minionych wydarzeń, wspomnień o osobach,

³² A. Łebkowska, *Zdarzenie – afekt – twórczość*, w: *Kultura afektu...*, s. 347.

³³ V. Navrátil, *Umění a filosofie*, s. 58.

³⁴ Vide E. Domańska, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań 2005.

miejscach i rzeczach oraz nawiązań do teraźniejszości i przeszłości. Co ciekawe, narracja prowadzona jest często w czasie teraźniejszym, również w odniesieniu do przeszłości. Součková, zamykając opowieść o przeszłości w ramach czasu teraźniejszego, dookreśla narratora, uwypukla mikroopowieści, co służy podkreśleniu warstwy intymnej tekstu, tożsamościowej. Ten sposób prowadzenia narracji tworzy dwie przestrzenie tekstowe: pierwsza otwiera się na czytelnika, dla którego ramą odniesienia będą wydarzenia historyczne, natomiast druga to ta wewnętrzna, wynikająca z doświadczeń życiowych narratora – dość hermetyczna i to właśnie ta warstwa stanowi mityczny punkt odniesienia, jest łącznikiem między czasem i przestrzenią, opiera się na indywidualnej archeologii wspomnień. Podkreśla „czasoprzestrzenne zakotwiczenie człowieka”³⁵ w historiach jego mikrokosmosu.

Perspektywa mikro- i makroczasu w kontekście nostalgii

Zestawienie mikro- i makroczasu jest wyraźnie zarysowane w opowiadaniach z tomu *Krátká povídka* (Krótkie opowiadanie). W nich czas monumentalny, historyczny skonfrontowany zostaje, podobnie jak we wcześniejszych tekstach, z czasem mikro: czasem chwil i drobnych doświadczeń życiowych. W tekście *Dvojportrét* (Portret podwójny) narratorka zastanawia się nad kreacyjną siłą pamięci: „Tylko moja pamięć jest gwarancją ich rzeczywistości, związku mojego ówczesnego i dzisiejszego ja. Ale tamto już nie istnieje. [...] To jest życie uchwycone przez wrażenia, z których niektóre popadną w niepamięć, inne zostaną, cum servo [...]”³⁶. Mowa tu m.in. o wspomnianej już osobistej archeologii wrażeń i uczuć, pozwalającej dotrzeć do podświadomości. Navrátil pisze: „[...] czujecie przecież, że pewne oznaki waszej osobowości sięgają aż do tego wydarzenia, które dla oficjalnej historii nie znaczy nic... Jesteście jednak bezwarunkowo przekonani, że to minimalne zdarzenie mimo wszystko jest w jakiś sposób istotne, że stało się kiedyś w waszej transcendentalnej pamięci”³⁷. Wszystko ułożone jest bowiem w czasie i w przestrzeni, jest całością egzystencji, której nie determinuje przeszłość i teraźniejszość. Czeska pisarka, niejako zgadzając się z powyższym, zwraca uwagę na to, iż wraz z dojrzwaniem człowieka ewoluują również jego wspomnienia: „[...] pamięć zachowuje tylko części, symbole rzeczywistości, nigdy zaś całość egzystencji [...]. Wraz ze zmianą naszego ja w danym momencie jego istnienia część, jeżeli nie jest ukryta gdzieś w selektywnej pamięci, zawsze umiera, przynajmniej w pewnej niezależnej od nas części”³⁸.

³⁵ R. Vacková, *Filosofovo zkoumání jistoty věčných hodnot a kvality myslivých chvíl*, w: V. Navrátil, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003, s. 510.

³⁶ M. Součková, *Dvojportrét*, w: eadem, *Krátká povídka*, Praha 2003, s. 74.

³⁷ Cit. per: K. Srp, *Mýtus...*, s. 531.

³⁸ M. Součková, *Dvojportrét*, s. 76.

W innym tekście z tego tomu (*Variace*, Wariacje) dodaje, że dana chwila, choć doświadczana tylko tu i teraz, samego znaczenia nabywa dopiero w przyszłości, kiedy patrzemy na nią już jak na wspomnienie³⁹.

Ów kontekst czasowy może stać się jednak źródłem złudzeń w postrzeganiu. W ich wyniku często trudno stwierdzić, czy mamy do czynienia z wrażeniem wspomnienia czy może z jego wyobrażeniem. Wrażenie – stwierdza Bergson – jest zasadniczo czymś aktualnym i teraźniejszym, natomiast wspomnienie „[...] narzuca się z siłą swego rodzaju sugestii, która cechuje to, co minęło, a co chciałoby jeszcze istnieć”⁴⁰. Z tego bodźca rodzić się może czyste wspomnienie, którego sensem jest nie działanie czy użyteczność, a jedynie przywołanie tego, co minęło i już nie powróci⁴¹. W przywołaniu przeszłości pomocne stają się „wywoływacze”, które Astrid Erll nazywa *cues*, będące bądź skojarzeniami (bodźcami wewnątrzpsychicznymi), bądź bodźcami należącymi do materialnego i społecznego kontekstu pamiętania⁴². U Součkovéj takich „wywoływaczy” jest dużo, stają się nimi konkretne momenty w teraźniejszości, zapachy lub przedmioty.

Na silnej Bergsonowskiej podstawie Navrátil buduje swoją teorię nostalgii, do której odnosi się również Součková. Czeski filozof nie upatruje jej w tęsknocie „po starych, dobrych czasach”, ale raczej w tęsknocie za martwym czasem, w żalu za jego śmiercią. Nostalgia to smutek, który rodzi się z poczucia odejścia czegoś, co już nigdy nie powróci, to skazanie na głębsze przeżywanie momentu teraźniejszości. Łączy się ona z czasem statycznym, w którym wspomnienia dowolnie się przenikają i łączą z teraźniejszością. Wspomnienia wzbudzone są przez wrażenia. Navrátil pisze, że „[...] wspomnianie to nie tylko to, co dzieje się w podświadomości”⁴³, wspomina się całą swoją fizycznością i całym otoczeniem, nawet wówczas, kiedy sobie tego nie uświadomiamy⁴⁴. W opowiadaniu *Odtážitá povídka* (Oderwane opowiadanie) Součková nawiązuje do tego odczuwalnego fizycznie poczucia smutku, które nieoczekiwanie pojawia się wraz z nieokreślonym wspomnieniem przeszłości:

Nagle przed wami jakby wyłania się (idziecie po znanej sobie ścieżce do domu, w którym mieszkacie), „przypomina”, jasno i z całą pewnością – co? to coś jest w powietrzu przed wami – co? nie wiecie i nigdy się tego nie dowiecie. Nie jest to żaden szczegół, kawałek papieru [...]. Z pewnością coś to przypomina, coś, z waszej przeszłości [...]; w nagłym wrażeniu tego duchowego i fizycznego uczucia wiecie, że to coś pochodzi z waszej przeszłości [...].

³⁹ Cf. eadem, *Variace*, w: eadem, *Krátká povídka*, s. 80.

⁴⁰ H. Bergson, *Pamięć i życie*, tłum. A. Szczepańska, Warszawa 1988, s. 43.

⁴¹ M. Żardecka, *Pamięć i zapomnienie. Filozoficzny dyskurs o sile i słabości pamięci indywidualnej i zbiorowej*, Rzeszów 2020, s. 110.

⁴² A. Erll, *Kultura pamięci. Wprowadzenie*, tłum. A. Teperek, Warszawa 2016, s. 141, 201.

⁴³ V. Navrátil, *O nostalgii*, w: idem, *O smutku, lásce a jiných věcech*, s. 267.

⁴⁴ Ibidem.

I kiedy sprawdzacie, nie ma tam nic, co miałyby związek z przeszłością [...]. Decydujące jest, że to przypomina, *nawiązuje* do czegoś z przeszłości (do czego?)⁴⁵.

Jest to doskonały przykład narracji afektywnej⁴⁶, obejmującej szereg stanów psychicznych prowadzących do wewnętrznego poruszenia uruchamiającego doznania zmysłowe przywołujące przeszłość. Afekt bowiem „pojawia się pomiędzy, w prześwitach, w pęknięciach, [...], w nagromadzeniach intensywności, w akumulacji przeżyć, które nie zawsze w pełni przyswojone nękają naszą narrację o nas samych, siedzą gdzieś, tkwią w zdjęciach, w dokumentacjach jako widma w archiwach, zapisane, ale nieprzyswojone, zarejestrowane, ale niewywołane”⁴⁷. Součková tak właśnie podchodzi do pracy z pamięcią. Píše za pomocą wrażeń, impulsów pojawiających się w „szczelinach istnienia”. Odtwarza przeszłość z percepcji, doznań, to warunkuje zaś płaszczyznę kompozycji jej tekstów.

Czeska autorka zwraca uwagę również na to, że rozbłysk obiektywnej rzeczywistości (u Navrátila to tajemne sygnały absolutu), tej, która jest poza nami, dokonuje się nawet wówczas, kiedy nas w niej już nie ma. W tym obiektywnym świecie tkwi cząstka naszej egzystencji, której byt polega na zaludnianiu świata własnymi wyobrażeniami i emocjami. Ale wyobrażenia te funkcjonują w przestrzeni całkiem inaczej, niż przypuszczamy i niż moglibyśmy sobie tego życzyć⁴⁸. I to właśnie tu, na tym styku subiektywnego i obiektywnego, Navrátil upatruje początku nowej mitologii. W ten sposób nowy mit wychodzi od jednostki, która go tworzy, do szerszego kontekstu społecznego.

Mit ukryty w języku

Każde powszednie wydarzenie może zmienić się w mityczne, kiedy jego tymczasowość i ostateczność zwiastować będą sygnały absolutu ujęte w słowach-mitach⁴⁹. Słowo samo w sobie nie znaczy nic, nie istnieje, znaczenia nabiera dopiero jako całość z rzeczywistością.

Słowem-mitem jest więc słowo, które uogólnia swoje niepełne, zależne od kontekstu znaczenia, swoje indywidualne użycia. Staje się mitem na tej samej zasadzie, na której indywidualna historia przekształca się w historię powszechną, dotyczącą całej społeczności. [...] Całkiem zwyczajne słowo może stać się słowem mitologicznym, tak samo jak mitem może stać się całkiem zwyczajne zdarzenie⁵⁰.

⁴⁵ M. Součková, *Odtažitá povídka*, w: eadem, *Krátká povídka...*, s. 100–101.

⁴⁶ Pojęcie afektu rozumiem tu zgodnie z koncepcją Gilles’a Deleuze’a.

⁴⁷ K. Bojarska, *Poczuć myślenie: afektywne procedury historii i krytyki (dziś)*, „Teksty Drugie” 2013, nr 6, s. 11.

⁴⁸ Cf. M. Součková, *Odtažitá povídka*, s. 101–102.

⁴⁹ M. Langerová, op. cit., s. 348.

⁵⁰ L. Engelking, *Codziennosc i mit. Poetyka, programy i historia Grupy 42 w kontekstach dwudziestowiecznej awangardy i postawangardy*, Łódź 2005, s. 217.

Czeska autorka niejednokrotnie zwraca uwagę na siłę słów, na ich kreatywny charakter pozwalający definiować i opisywać rzeczywistość. Součková podkreśla, że „[s]łowo ma swoją historię, swój habitat gramatyczny, poetycki, osobisty; życie w nim zawarte składa się z nieskończonej małych cząstek [...]”⁵¹. Pamięć rodziny zachowana jest dzięki słowom pieśni opisującej bitwę pod Hradcem Králové w opowiadaniu *Rok šestašedesátý*. Narrator, wspominając ojca, mówi o narzeczu, którym ten się posługiwał, podkreśla, że ojciec nigdy „nie zapominał o słowach swego rodzinnego kraju, ani o słowach swego dzieciństwa”⁵². Słowo wymówione kiedyś przez ojca, a powtórzone po latach przez narratora, nadal ma moc kreacji – wskrzesza przeszłość. Jest zarazem formą i sensem, *signifiant* mitu, jak pisze Roland Barthes⁵³.

W 1938 r. Součková wraz z mężem Zdeňkiem Rykrem⁵⁴ wydała własnym nakładem tekst *Kaladý, aneb útočiště řeči* (Kaladý albo schronienie mowy). Ta proza poetycka to reakcja na wydarzenia układu monachijskiego (29–30 września 1938 r.). Jest to tekst o charakterze medytacyjnym, w którym autorka pisze o obronie języka ojczystego. Tytułowe Kaladý są nazwą używaną przez małżonków na oznaczenie wsi Koloděj nad Lužnicí, dokąd obydwójce jeździli podczas letnich wycieczek⁵⁵. W tekście tym ucieleśnione i ożywione słowa ojczystego języka stają przed zagrożeniem wojennym, które może przerwać ich egzystencję. Součková chce więc podjąć wszelkie możliwe działania zapobiegawcze, aby ochronić je przed zapomnieniem. Słowa, podobnie jak mity, zawierają w sobie pewne wzorce rzeczywistości, ustalają hierarchie i funkcje w zakresie spraw najbardziej elementarnych⁵⁶, tłumaczą, są źródłem energii społecznej i kulturowej. Opowiadać coś „własnymi słowami” to nic innego, jak stworzyć własny mit rzeczywistości. Słowa-mity są więc strukturami budującymi uniwersalne wzorce jednostkowych egzystencji. W nich zawierają się poczucie tożsamości narodowej i indywidualnej oraz cała wiedza o świecie. Żadna nacja nie może obejść się bez swojego języka, który, podobnie jak mity, kształtuje jej jestestwo. Mowa ojczysta stanowi więc swego rodzaju projekcję tego, w jaki sposób „historycznie żyjący człowiek rozumie samego siebie w swej egzystencji”⁵⁷.

Součková zwraca się w tym krótkim tekście wprost do personifikowanych słów, porównując je do delikatności i kruchości larw jętki. Autorka nawołuje,

⁵¹ M. Součková, *Ztracený aorist*, w: eadem, *Krátká povídka*, s. 28.

⁵² Eadem, *Rok šestašedesátý*, w: eadem, *Neznámý člověk*, s. 9.

⁵³ R. Barthes, *Mitologie*, tłum. A. Dziadek, Warszawa 2008, s. 248.

⁵⁴ Zdeňek Rykr (1900–1940) – czeski malarz, dziennikarz, teoretyk sztuki; w 1940 r. popełnił samobójstwo, rzucając się pod pociąg, prawdopodobnie bał się aresztowania przez Gestapo.

⁵⁵ Zdenek Rykr 1900–1940. *Elegie avantgardy*, ed. V. Lahoda, Praha 2000, s. 149.

⁵⁶ J. Speina, *Formy rzeczywistości (typy świata przedstawionego w literaturze)*, Bydgoszcz 1990, s. 5.

⁵⁷ H. Blumenberg, *Praca nad mitem*, tłum. K. Najdek et al., Warszawa 2009, s. 171.

aby słowa jej języka ojczystego ukryły się w czymś, co przetrwa wojnę: w nazwie wsi⁵⁸. Zauważa, że nawet literatura nie stanowi ochrony dla języka, ponieważ jej treść może zostać zniekształcona. Według pisarki ochroną dla mowy może być świat folkloru, dawnych zwyczajów i tradycji. Przetrawianie języka ojczystego, na który składają się słowa-mity, jest, według pisarki, jedyną gwarancją przetrwania narodu czeskiego i jego kultury.

Podsumowanie

Milada Součková i Václav Navrátil dostrzegali potrzebę zmiany w literaturze. Redefiniowali pewne zjawiska filozoficzne i literackie, konfrontując je ze współczesnymi czasami. Istotne było dla nich nowe spojrzenie na literaturę i sztukę, poszukiwanie innych form wypowiedzi, mogących zastąpić te tradycyjne. Treścią nowej mitologii, którą chcieli stworzyć, miało być powszednie życie „zwykłego człowieka”, jego subiektywne spojrzenie na rzeczywistość. Proza Milady Součkovéj, w połączeniu z teorią nowego mitu Václava Navrátila, nabrała więc szerszego kontekstu, stała się nie tylko awangardowym eksperymentem literackim, ale wpisała się też w założenia filozoficzne epoki. Podkreślając dyskurs memorialny i autobiograficzny, Součková odnosiła się do zjawisk opisanych przez Navrátila – czasu statycznego, nostalgii, nowego typu bohatera literackiego. Twórczość obojga autorów, choć w pewnym momencie historii literatury czeskiej zapomniana, nabiera dziś nowych znaczeń. Wyraża uniwersalną potrzebę spójności sztuki, literatury i życia. Konceptualizuje pewien rodzaj poruszenia, które uzupełnia doznania zmysłowe projekcjami wyobrażeniowymi⁵⁹, w przypadku Součkovéj – związanymi z pamięcią i wspomnianiem.

Bibliografia

- Armstrong, Karen, *Krótką historia mitu*, tłum. I. Kania, Warszawa 2021.
- Bal, Mike, *A gdyby tak? Język afektu*, tłum. M. Maryl, „Teksty Drugie” 2007, nr 1–2, s. 165–188.
- Barthes, Roland, *Mitologie*, tłum. A. Dziadek, Warszawa 2008.
- Bergson, Henri, *Pamięć i życie*, tłum. A. Szczepańska, Warszawa 1988.
- Blumenberg, Hans, *Praca nad mitem*, tłum. K. Najdek et al., Warszawa 2009.
- Bojarska, Katarzyna, *Poczuć myślenie: afektywne procedury historii i krytyki (dziś)*, „Teksty Drugie” 2013, nr 6, s. 8–16.
- Chalupecký, Jindřich, *Świat, w którym żyjemy*, tłum. H. Marciniak, w: *Głuchy brudnopis. Antologia manifestów awangard Europy Środkowej*, red. J. Kornhauser, K. Siewior, Kraków 2014.

⁵⁸ M. Součková, *Kalady, aneb: útočiště řeči*, Praha 2016, s. 13.

⁵⁹ M. Bal, *A gdyby tak? Język afektu*, tłum. M. Maryl, „Teksty Drugie” 2007, nr 1–2, s. 183.

- Deleuze, Gilles, Guattari, Félix, *Percept, afekt i pojemie*, w: eidem, *Co to jest filozofia?*, tłum. P. Pieniążek, Gdańsk 2000.
- Domańska, Ewa, *Mikrohistorie. Spotkania w międzyświatach*, Poznań 2005.
- Ediční poznámka*, w: M. Součková, *Neznámý člověk*, Praha 1995.
- Engelking, Leszek, *Codziennosc i mit. Poetyka, programy i historia Grupy 42 w kontekstach dwudziestowiecznej awangardy i postawangardy*, Łódź 2005.
- Erll, Astrid, *Kultura pamieci. Wprowadzenie*, tłum. A. Teperek, Warszawa 2016.
- Iwasiów, Inga, *O narracji szczelinowo-blonowej. Lekcje pisania na podstawie Jolanty Brach-Czajny*, „Czas Kultury” 2022, nr 1, s. 8–16.
- Koprowska, Karolina, *Historia mówiona a afektywny krajobraz pamieci*, w: *Kultura afektu – afekt w kulturze. Humanistyka po zwrocie afektywnym*, red. R. Nycz et al., Warszawa 2015.
- Langerová, Marie, *Obraz a skutečnost*, w: *Pokušení neviditelného. Myšlení moderny*, ed. V. Papoušek et al., Praha 2019.
- Łebkowska, Anna, *Zdarzenie – afekt – twórczość*, w: *Kultura afektu – afekt w kulturze. Humanistyka po zwrocie afektywnym*, red. R. Nycz et al., Warszawa 2015.
- Matonoha, Jan, *Psaní vně logocentrismu (diskurz, gender, text)*, Praha 2009.
- Nábělek, Kamil, *Václav Navrátil a sborník Kvart*, w: V. Navrátil, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003.
- Navrátil, Václav, *Idea pospolitosti; Kritika horizontů; Mýty; O krizi krizeologie; O nostalgii; O smutku, lásce a jiných věcech; Rozbití osobnosti a poezie; Umění a filosofie*, w: idem, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003.
- Papoušek, Vladimír, *Drolící se monolity, zakřivené horizonty a hledání nového slovníku: Pochybnosti o moderně od čtyřicátých let dvacátého století*, w: *Pokušení neviditelného. Myšlení moderny*, ed. V. Papoušek et al., Praha 2019.
- Papoušek, Vladimír, *Gravitace avantgard. Imaginace a řeč avantgard v českých literárních textech první poloviny dvacátého století*, Praha 2007.
- Potasińska, Paulina, „*Jak pisarze pamiętają?*” – *teorie badań nad pamięcią a praktyka literacka*, w: *Świadczenia pamięci. W kręgu źródeł i dyskursów (od XIX wieku do dzisiaj)*, red. E. Dąbrowicz et al., Białystok 2017.
- Součková, Milada, *Dvojportrét; Odtážitá povídka; Variace; Ztracený aorist*, w: eadem, *Krátká povídka*, Praha 2003.
- Součková, Milada, *Kaladý, aneb: útočiště řeči*, Praha 2016.
- Součková, Milada, *Rok šestašedesátý*, w: eadem, *Neznámý člověk*, Praha 1995.
- Speina, Jerzy, *Formy rzeczywistości (typy świata przedstawionego w literaturze)*, Bydgoszcz 1990.
- Srp, Karel, *Černý bod*, w: *Černá slunce. Odvrácená strana modernity*, ed. L. Bydžovská et al., Ostrava 2012.
- Srp, Karel, *Mýtus u Václava Navrátila; Pointy povědecké doby*, w: V. Navrátil, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003.
- Vacková, Růžena, *Filosofovo zkoumání jistoty věčných hodnot a kvality myslivých chvil*, w: V. Navrátil, *O smutku, lásce a jiných věcech*, Praha 2003.
- Vojvodík, Josef, *Stavba a báseň*, w: *Heslář české avantgardy. Estetické koncepty a proměny uměleckých postupů v letech 1908–1958*, ed. idem, J. Wiendl, Praha 2011.

Vojvodík, Josef, *Ve stínu „krize evropského lidstva”*. *Symptomy, diagnózy, terapie a katastrofy 1924–1934*, w: *Dějiny nové moderny. Česká literatura v letech 1924–1934*, ed. V. Papoušek et al., Praha 2014.

Wąsik, Elżbieta Magdalena, *Dyskursywne stawianie się ludzkiej jaźni w relacjach afektywnych*, w: *Wybrane zagadnienia lingwistyki tekstu, analizy dyskursu i komunikacji międzykulturowej – in memoriam Profesor Anny Duszak (1950–2015)*, red. U. Okulska et al., Warszawa 2018.

Zdenek Rykr 1900–1940. *Elegie avantgardy*, ed. V. Lahoda, Praha 2000.

Żardecka, Magdalena, *Pamięć i zapomnienie. Filozoficzny dyskurs o sile i słabości pamięci indywidualnej i zbiorowej*, Rzeszów 2020.

KAMILA WOŹNIAK – adiunkt w Zakładzie Bohemistyki UW, literaturoznawczyni. Jej zainteresowania naukowe obejmują historię literatury czeskiej pierwszej połowy XX w., zagadnienia związane z gnostycyzmem, mistyką i filozofią w literaturze oraz teorią archetypów Carla Gustava Junga, a ponadto z teorią fotografii, motywami pamięci w literaturze i w sztuce oraz z somatopoetyką. Jest autorką m.in. trzech monografii: *Ladislav Klíma i Stanisław Przybyszewski. W kręgu nihilizmu gnostyckiego* (2011), *Wtajemniczenia. Szkice o motywach inicjacyjnych w prozie czeskiej XX wieku* (2015), *O literaturze w fotografii. Infrazy czeskie* (2022), oraz licznych artykułów naukowych.